

ДЖЕРЕЛА

1. Гарди Т. Тэсс из рода д'Эрбервиллей / Т. Гарди. — М. : Правда, 1981. — 432 с.
2. Гуменний М.Х. Проблеми історико-типологічного дослідження художніх творів : навчальний посібник / М.Х. Гуменний. — Херсон : Темп, 1998. — 53 с.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Диониз Дюришин. — М. : Прогресс, 1979. — 315 с.
4. Мирний Панас. Твори: в 3 томах / Панас Мирний. — К. : Дніпро, 1976. — Т. 3. — 512 с.
5. Тамахин В.М. Поэтика Шолохова-романиста / В.М. Тамахин. — Ставрополь : Ставропольское книжное издательство, 1980. — 271 с.

В статье исследуется многообразие индивидуально-разговорного аспекта, выясняются различные типы диалогов и монологов в романах Т. Гарди «Тэсс из рода д'Эрбервиллей» и Панаса Мирного «Гулящая».

Ключевые слова: *внутренний монолог, художественный приём, сюжетные коллизии, архитектоника, диалог-разоблачение, монологический диалог.*

The article examines variety of the individual colloquial aspect, finds out different types of dialogues and monologues in the novels by T. Hardy "Tess of the d'Urbervilles" and P. Myrnyi "The Whore".

Key words: *interior monologue, artistic technique, plot conflicts, architectonics, dialogue-exposure, dialogue-monologue.*

УДК 821.161.2:801.82

Ольга Новик

ТРАДИЦІЙНІСТЬ ЗМАЛЮВАННЯ КОЗАЦТВА У ТВОРАХ ДАНИЛА МОРДОВЦЯ

Українські романтики змальовують козацтво як потужну силу, втілення державницької ідеї. Творчість Данила Мордовця у другій половині XIX століття постає продовженням романтичних тенденцій у зображенні козацтва. У статті простежено використання письменником народнописемних художніх засобів та апелювання до літературної традиції задля збереження героїки історичної доби козацтва.

Ключові слова: *Данило Мордовець, козацтво, український романтизм, образ, традиція.*

Козацтво постає як могутня сила у текстах українських письменників XIX і XX століть, уособлює їхні мрії про власну державу, незалежність і могутність народу. Як зазначає Н. Малинська, «ідеал козацької звитяги, вславлений народною думою, історичною піснею, легендою, постав ідеалом героїзму ще з періоду становлення нової української літератури — на її підвалинах (Г. Сковорода, С. Климівський), — розвинувся з "Енеїдою" І. Котляревського...» [4, 3].

У другій половині XIX ст. у текстах запізнілих романтиків козацтво залишалося органічною складовою художнього світу українського письменства (Д. Мордовець, М. Костомаров, П. Куліш, С. Руданський, О. Стороженко, Я. Щоголев та інші). Слушною в цьому контексті

є думка М. Брацкої: «В епоху романтизму поверненням на літературну сцену козака з властивими йому рисами лицаря — сарматського воїна завдячуємо панівним тенденціям — історизмові та регіоналізмові, адже романтична подорож до джерел народності відбувалася не лише в часі, а й у просторі» [4, 553]. Наразі існує великий корпус літературознавчих праць про змальовання доби козацтва у творах письменників XIX століття, проте творчість Данила Мордовця, а саме його україномовна спадщина, ще потребує детального вивчення.

І. Франко, характеризуючи творчу постать Д. Мордовця, писав: «п. М. [ордовець], віддаючи літературі московській свою величезну працю і свої сили, для рідної українсько-руської

літератури заховав одно — своє серце, м'яке, вразливе і мелодійно настроєне, але позбавлене всяких сильних і енергійних акордів» [15, 380].

За походженням письменник належав до стародавнього українського козачого роду. Сімейні перекази свідчать, що прадід Мордовця був якимись таємними нитками пов'язаний з бунтівним гетьманом Мазепою і довго зберігав архів з секретними документами козачого війська. Очевидно, і дід письменника, сотник Мордовець-Сліпченко, був втягнутий у вир політичних пристрастей і втік з України на Дін, де його сім'я незабаром потрапила в кріпосну кабалу, а прізвище набуло більш російського звучання [12; 13].

Д. Мордовець настільки сильно захоплювався епохою козацтва, що навіть у творі мемуарного характеру використовує порівняння з козацькими звичаями, проводить паралель із козацтвом задля увиразнення подій зі свого життя. Зачин розповіді в тексті «З минулого та пережитого» автор подає за зразком літописної традиції: «Було се року божого 1859-го». Образ свого друга, який чимало зробив для відродження історії козацтва, — Миколи Костомарова — Д. Мордовець також поєднує з епохою минулого: «Тими часами козакував у неволі, як той Кішка Самійло, і Микола Костомаров у тому ж городі Козлові, чи то пак у славному Саратові. І от ми з ним, козакуючи сяк-так, керували укупі і “Саратовским губернским статистическим комітетом”, любенько нанизуючи, як колись татари бідних невільників на аркани, оту гаспидську “статистику” на цілі юрби усяких “таблиць”. А як Миколу закликано до Петербурга на кафедру історії, то я вже сам-один керував тією статистикою. А козакуючи коло статистики, я ще гірш став козакувати, — як той козак Голота коло татар, — у “Губернских відомостях” коло усяких, як то кажуть, “злоупотреблений” і коло усякої “неправди”, бо тоді здавалось, що “щирій неправді”, котра “весь світ зажерла”, прийшов кінець перед отим “освобождением крестьян”, чого дуже сподівався і батько Тарас, катуючи “щиру неправду”» [6, 346–347].

«Малорусский літературный сборник», виданий Д. Мордовцем у Саратові у 1859 році, окрім оригінальних творів М. Костомарова та Д. Мордовця, містить низку фольклорних текстів: українські народні пісні зібрав М. Костомаров, а ось казки записані Д. Мордовцем. М. Костомаров, для якого були записані казки, цікавився ними, насамперед, як фольклорист, що залучив свого приятеля до збирання української усної народної творчості за межами тодішньої Малоросії, там, де проживали носії української культури.

У передмові до казок зазначено, що перші три казки записані в козацькій слободі Донського війська Данилівці зі слів малоросійських козаків: «Ох», «Коза-Дереза» та «Казка про Івашечка і про відьму». Четвертий твір — «Казка про королеву

Катерину» присутньо від них відрізняється. Казки «Ох» і «Коза-дереза», «Казка про Івашечка і про відьму» («Казка про Івасика-Телесика») сюжетно наближені до їх варіантів, які побутують в Україні і сьогодні, зафіксовані в численних збірниках казок. У примітках до «Казки про Івашечка і про відьму» вказано, що казка розповідається по-різному. Остання, про королеву Катерину, публікувалася у збірці «Семиліточка» (1990 р., за ред. Л. Дунаєвської) [14], саме за записаним Д. Мордовцем варіантом, щоправда для дитячої аудиторії, — у дещо скороченому та обробленому вигляді. Як «Коза-Дереза», так і «Казка про королеву Катерину», містять чимало натуралістичних описів страшного змісту, нагадуючи цим народні казки братів Грім.

Усі казки містять елементи цього жанру у варіантах, що побутували в Україні та ввійшли у фольклорні збірники. Зокрема, це трикратні повтори дії, пісенні віршовані вставки в прозовий текст (окрім «Казки про Катерину»), персоніфікація, тварини, які спілкуються з людьми, перетворення, жива й мертва вода, казкові зачини й кінцівки тексту, традиційні порівняння, наприклад, військо як хмара тощо. Водночас записи казок є і свідченням збереження українських традицій козаками, що були вислані Катериною, та їх нащадками. У записаних в слободі Данилівці варіантах казок чітко простежуються видозміни мови, особливо це помітно в іменах (наприклад, Івашечка замість Івасика та ін.), обумовлені місцем проживання оповідачів. Цікаво, що вони органічно поєднуються з реаліями, пов'язаними з Україною: чорт, що живе на Лисій горі, шинки, описи мандрів короля, баба, яка вказує на пошуки меча, орли, що літають над конем, — ці та інші елементи вказують на походження оповідачів. У «Козі-Дерезі» замість двох синів пишеться про дві доньки, причому, про дідову дочку і про бабину дочку, як то часто буває в українських народних казках. Страта дівчат і баби, які «завинили» перед козою, описана з елементами жорстоких подробиць: «її вбив, голову на коляку настроював, а толуп під корито сховав» [5, 364]. Подібні описи бачимо й у казці про королеву Катерину.

Вплив українофільських ідей, прагнення уславити українську минувшину бачимо у нарисах Д. Мордовця «Скажи місяченьку», «Із уст младенців». У останньому творі особливої уваги заслуговує образ орла, що виступає тут як втілення минувшини: «може, не одну, не дві сотні літ він літав над Україною, немало бачив, немало козацького й татарського трупу переключав по степах та байраках, а он — тепер — на старості літ, сидить у неволі та згадає молодії годи, та степи безкраї, та високу скелю над Дніпром, саме коло порогів, де його мати-орлиця вигодувала та на світ широкий випустила» [9, 84]. Орел, що у творах романтиків виступає

символом мужності, сили, в цьому нарисі постає зажуреним, німим свідком руйнації козацької держави. Через алегорію звіринця, де відбувається дія твору, читачеві розкриваються українофільські погляди автора. У поемі Д. Мордовця «Козаки і море» також містяться образи орла, сокола, дія яких змальовується паралельно до подій із козацьким військом: «Як прадіди наші, отамани сиві, / Водили на Турку своїх орленят, / На плечах виносили дітей из полону; / По морю водили малих соколят...» [10, 45]; «Орел літа, кружається, — / Десь діток виводе / На вершині під камінем...» [10, 46]; «Далеко орлячеє око дивилось!» [10, 50]; «На Чорному морі, на білому камні / Сокіл похожає», / На хмари густі, на землю невірну / Спилна поглядає...» [10, 73], «Тільки сокіл, літаючи / Квилить проквіляє...» [10, 74], «Упорались... Старий батько / На дітей гукає: / Орел орлят підліточків / До-купи збірає» [10, 76]. Численні вкраплення таких традиційних для української літератури та фольклору паралелізмів і метафор надають епічності тексту та створюють алюзії до літописів, історичних пісень, давньоруських поем. При цьому образ козака постає у народнопісенному ключі, набуваючи рис пісенного героя.

У Д. Мордовця бачимо потрактування козацтва як невідвратної Божої кари для іновірців: «...И Божая кара / Невірною землею кров'ю залила, / Старого, малого й каліку знайшла! / И довго по морю носилась як хмара / Козача громада, козачі чайки. — / Та Божая кара — були козаки...» [10, 52]. Розправа Доропа з турками («Козаки і море» Д. Мордовця) нагадує розправу Гонти з ляхами («Гайдамаки» Т. Шевченка): «Пошатнулись... «Керим-Аллах!» / Проход загатили, — / И громада кляту віру, / Мов тютюн кришила... / «До города!» — По городу / Розлились, рубають: / Дороп ріже аж сміється / До своїх гукає: / «Бий о камінь их младенци!» / Били, — утомились... / Кров лилася, тісно стало — / Ножі поцербилась...» [10, 90]. При цьому образи турків змальовані в зниженому ключі: «На мурах високо як сови сидять, / Платками повиті, невірні...» [10, 50]; «Не чути скаженого лаю / Собак нехрещених...» [10, 51]. У невеличкому прозовому тексті «Напад на Січ» турки також показані жорстокими та підступними лиходіяями, які після поразки втрачають людську подобу: «Завив хан як собака і побіг у свої улуси з ордою... Халат на собі розідрав... нику свою дряпав нігтями, плакав, ай-ай! Плакав» [7, 9]. Джерела своїх знань про козацькі часи письменник безпосередньо називає у тексті, коли пише: «як каже літописець», наводить цитати з козацьких літописів.

Козаки в українському романтизмі змальовуються набожними охоронцями православної віри (твори М. Костомарова, Т. Шевченка, О. Стороженка та ін.). Відповідним

чином козацтво показане глибоко віруючими людьми й Д. Мордовцем, що унаочнює й епізод, де змальовано отамана на службі в козацькій церкві: картини минулого, які згадує старий козак, чергуються з читанням дяконом Біблії. Сила молитви козацької унаочнюється перемогами в походах, про які згадує старий отаман [10, 56]. Особлива увага приділяється Пречистій, Покрову Богородиці як оберегам віруючих від лиха: «А ви, діти, — хай Пречиста / И вас покриває, / Од ворога и од моря / Усюди спасає...» [10, 58].

«У творі П. Куліша «Чорна рада» образ курінного отамана постає як символічне втілення українського характеру», — зазначає Є. Нахлік, вважаючи, що образ Кирила Тура виріс із народних образів козаків-характерників, козака Мамаю. Ірраціональну поведінку отамана Тура, постійну іронію, розлад між словом і ділом, вчений пояснює таким чином: «...образ отамана Тура, виростаючи з барокового світу, в якому химерно й вигадливо переплітаються суперечності, змінюють одна одну протилежності, виражає насамперед романтичне світовідчуття першої половини XIX ст.: прагнення до ідеалу добра й правди — й усвідомлення неможливості досягти його» [11, 114]. Кирило Тур постає в галереї образів козацтва, зображених і в повісті М. Костомарова «Кудеяр», і у творах Д. Мордовця. Такі образи є безіменним втіленням мужності, рішучості та сміливості. Морську подорож козаків у поемі «Козаки і море» Д. Мордовця можна порівняти з морським походом, змальованим у повісті М. Костомарова «Кудеяр». Козаки постають не тільки як мужні воїни, але і як вмілі мореплавці, що добре знають і Дніпрові пороги, і морські береги.

У творі Д. Мордовця «Козаки і море» письменник описує інтер'єр хати отамана на Хортиці. Зокрема, автор привертає увагу читача до картин, що висять на стінах. Опис першої із них: «Сидить козак під явором, / На бандурі грає, / Біля його кінь копитом / Землю пробиває; / Лежить шабля некуплена, / Порох та рушниця, / Чарка, пляшка, на яворі / Висить ладівниця. / Сидить, люльку потягає, / На бандурі грає...» [10, 60]. Картина із таким воїном на відповідному поширена була в XVII–XVIII ст. під назвою «Козак Мамай». Подає автор і підпис під картиною: «А чого ти на мене дивися? Хиба не угадаєш, відкіль родом и як зовуть? нечичирк не знаєш? У мене мення не одно, а єсть их до-ката: як улучишть на якого свата. Як хоч називай, на все позволяю, тільки крамарем не називай, бо за те полаю... Я ніколи не міряю по аршинну, хиба кому из винтівки гостинця подарую у спину. Та правда, лучалось ярмаркувати: из Лягами кожухи та жупани міняти, та и горілочку добре куликати... Гай, гай! Як я молод бував: що то

в мене за сила була: що Ляхів борючи и рука не мліла; а тепер, здається, що и вош сильніша, як козак з Ляхами: тільки день побиться, плечі и кихті болять» [10, 60]. Цей текст автор супроводжує приміткою: «Подобныя картины остались и теперь, как древность: у автора имеется такая точно картина и с такой подписью, которая приведена здесь. См. этот же портрет при Истории о каз. Запорожских, изд. Одес общ.» [10, 127].

Досить багато типологічних збігів із текстом Тараса Шевченка «Гайдамаки» в поемі Д. Мордовця «Козаки і море». Змалювання повстання з релігійним підґрунтям автори намагаються перетворити більше на історичне тло задля викладу власних міркувань. Філософські роздуми, ускладнена структура, співучасть автора в долі своїх персонажів, опис страждання героїв за віру, апелювання до джерел барокової історіографії — все це також єднає твори.

Романтики ХІХ ст. часто наповнювали художній світ власних текстів містикою. Так, твір М. Олельковича «Антін Михайлович Танський» поєднує у собі світ реальний зі світом, у якому діють вищі сили, у якому спрацьовує закон невідомої покари за злочин, зокрема й за зраду віри. Натомість козацтво в змалюванні Д. Мордовця («Козаки і море», «Напад на Січ») постає цілком реальною могутньою силою, картини козацької звияги також часто гіперболізуються, поєднуються зі змалюванням ідеалізованої постаті козака, близької до фольклорної традиції змалювання та до текстів О. Стороженка. Підтвердженням цього є й такий опис: «Ніхто так не любив природи любов'ю поета і мрійника,

як козак; зате й ніхто не знав її так і не користувався нею в такій мірі для своїх потреб, як запорожець...» [8, 155].

Окремого дослідження заслуговує імагологічний аспект змалювання іновірців у творах Д. Мордовця, зокрема у тих, де відтворюється доба козащини. Поляки в україномовній спадщині письменника, названі як ляхи, зустрічаються нечасто і підпадають під категорію «чужий», а ось турки змальовуються саме як ворожа сила. Образи і козацьких, і турецьких ватажків автор часто бере із літописів, проте не намагається детально відтворити той чи інший історичний портрет, здебільшого це народнописане уявлення про певних осіб. Підтвердженням цьому слугують і численні цитати з українських народних пісень у поемі «Козаки і море». Деяко інший імагологічний аспект виникає при розгляді численних російськомовних творів Мордовця на історичну тематику, проте й у них можна віднайти досить багато спільного в змалюванні історичних осіб козацької епохи.

Козацтво постає у творах Д. Мордовця романтизованим образом минулої мужності і слави українського народу, а для увиразнення цього автор змальовує турків як образ ворожої, чужої сили, «іншого». Історіософські погляди письменника близькі до ідей М. Костомарова та інших українських романтиків. Попри глобалізаційні процеси та денаціоналізацію культури другої половини ХІХ ст., пізній романтик Д. Мордовець у своїх україномовних художніх творах намагався зберегти героїчну добу української історії.

ДЖЕРЕЛА

1. Брацка М. Образ козака — сарматського лицаря в поезії польського романтизму / Марія Брацка // Київські полоністичні студії. Українсько-польські літературні контексти доби бароко. — Том VI. — К., 2004. — С. 551–558.
2. Дяченко С. Образ гетьмана Петра Сагайдачного в українській літературі. За романами Д. Мордовця, А. Чайковського, С. Черкасенка / Світлана Дяченко // Дивослово. — 2003. — № 5. — С. 76–78.
3. Зайдлер Н.В. Концепція образу козацького ватажка у романі Д. Мордовця «Цар і гетьман» / Н.В. Зайдлер // Наукові записки. Серія : Філологічні науки. — Кіровоград : РВГІЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. — Вип. 47. — С. 41–48.
4. Малинська Н.А. Героїчне у фольклорі та літературі. Дискурс канону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклор», 10.01.01 «Українська література» / Н.А. Малинська. — К., 2002. — 35 с.
5. Малорусский литературный сборник. — Саратов, 1859. — 376 с.
6. Мордовець Д. З минулого та пережитого / Данило Мордовець // Спогади про Тараса Шевченка / Упоряд. і приміт. В.С. Бородіна, М.М. Павлюка; передм. В.Є. Шубравського. — К. : Дніпро, 1982. — С. 345–351.
7. Мордовець Д. Напад на Січ. Руданський С. Павло Полуботок / Данило Мордовець. Степан Руданський. — Н.-У. : «Свобода», 1915. — 16+1 с.
8. Мордовець Д. Сагайдачний : повісті та роман / Данило Мордовець — Львів : Каменяр, 1989. — 302 с.
9. Мордовець Д.Л. Оповідання / Д.Л. Мордовець. — Спб. : Типографія В.С. Балашева, 1885. — 95 с.

10. Мордовцев Д. Козаки и море. Стихотворные отрывки из истории морских походов Запорожского казачества, в начале XVII века / Д. Мордовцев // Малорусский литературный сборник / издал Д. Мордовцев. — Саратов : В типографии губернского правления, 1859. — С. 7–127.
11. Нахлік Є.К. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: наукова монографія [у 2 т.] / Євген Казимирович Нахлік / НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка. — К. : Український письменник, 2007. — (Серія «Літературознавчі студії». Вип. 11/12; Міжнародний фонд Пантелеймона Куліша). — Т. 2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. — Вип. 12. — 462 с., [16] арк., іл., портр.
12. Панов С. Д.Л. Мордовцев и его историческая проза // Мордовцев Д.Л. За чьи грехи? Великий раскол / С. Панов, А. Ранчин / Составление и подготовка текста Н.Н. Акоповой. Вступ. ст. и комментарии С.И. Панова, А.М. Ранчина. — Москва : Правда, 1990. — С. 3–19.
13. Пустовіт В.Ю. Данило Мордовець. Літературна постать / В.Ю. Пустовіт. — Луганськ : Знання, 2006. — 64 с.
14. Семиліточка. Українські народні казки. — К. : Веселка, 1990. — 318 с.
15. Чотири маловідомі праці Івана Франка // Українське літературознавство. Збірник наукових праць. — Львів, 2006. — Вип. 68. — С. 366–399.

Украинские романтики изображают казачество огромной силой, воплощением государственной идеи. Творчество Данила Мордовца во второй половине XIX столетия выступает продолжением романтических тенденций в изображении казачества. Образ казака становится выразительным болем благодаря сравнению с образами орла, сокола, использованию фольклорных художественных средств и использованию литературной традиции.

Ключевые слова: Данил Мордовец, казачество, романтизм.

The Ukrainian romantics depict the Cossacks as a great power, which is the embodiment of the national idea. Danylo Mordovets' creative heritage in the second half of the XIX century is lasting romantic tendencies in depicting the Cossaks. The image of cossak becomes more expressive thanks to comparing it with the images of an eagle, falcon, the use of folk art facilities and the use of literary tradition.

Key words: Danylo Mordovets, Cossacks, romanticism.

УДК 82–312.1

Ольга Оренчак

ІВАН ФРАНКО І ФЕДІР ДОСТОЄВСЬКИЙ: КОНТАКТНО-ГЕНЕТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті досліджуються основні принципи літературно-естетичних та творчих взаємозв'язків І. Франка і Ф. Достоєвського в контактено-генетичному аспекті. Аналізується літературно-критичний спадок І. Франка в контексті творчості Ф. Достоєвського.

Ключові слова: компаративний аналіз, психологізм, літературно-критичний аналіз, творча індивідуальність.

Компаративний аналіз творчості Франка і Достоєвського в українському літературознавстві завжди викликав інтерес і зазнавав певної еволюції. У свій час уперше вказав на спорідненість деяких рис творчості митців А. Кримський. Зокрема, у рецензії на збірку оповідань Франка «В поті чола», що з'явилася в журналі «Зоря» за 1891 р., він зазначав: «В повісті

«На дні» Франко являє себе й добрим психологом в смаці Достоєвського: його психологія робить помітний вплив, леденить душу жахом» [3, 449]. І надалі, аналізуючи твори письменника, літературознавець посилається на досвід Достоєвського. Свою спробу виявити вплив Достоєвського на творчість Франка зробив і С. Єфремов, який акцентував увагу на важливих рисах таланту,